

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОТАГОНІСТА У ДРАМАТУРГІЇ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

А. С. Верлата

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Інститут філології, кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті розглянуто особливості конструювання центральних персонажів драматичних творів Василя Пачовського «Сон української ночі», «Сонце Руїни», «Сфінкс Європи», «Роман Великий» та «Гетьман Мазепа». Наголошено на особливостях психотипу протагоністів кожного твору, способах реалізації в характері кожного конкретного героя основного мотиву протиріччя між розумом та дією, що є домінантним для драматичної творчості автора. Простежено процес поступової реалізації модерністських елементів у характеротворенні головних персонажів.

Ключові слова: *драма, драматична поема, протагоніст, психотип, антагоніст, конфлікт, символізм, романтизм.*

Постановка наукової проблеми та її значення. В українській модерній драматургії п'єси Василя Пачовського вирізняються своєю широкою символістською смисловою палітрою й водночас чіткою системністю й послідовністю концептуальних думок, які автор вкладає у кожен окрему п'єсу. Домінантним мотивом у творчості драматурга є боротьба українського народу за становлення самостійної держави. За допомогою художніх прийомів драми В. Пачовський прагне якомога повніше й чіткіше відобразити безперервність, продовжуваність української національно-визвольної боротьби, а отже, беззаперечне історичне право України на незалежність. При цьому ключова роль у здійсненні письменницького задуму належить протагоністові кожної з п'єс, адже саме головний персонаж великою мірою є виразником пафосу твору, через його монологи та діалоги з іншими героями реципієнт формує власне розуміння ідейної наснаженості твору. Микола Кодак зазначає, що “родова особливість драматичної характерології названа присутньо: герой має зробити вибір, здійснити вчинок – і цим самим виявити свою життєву позицію, а отже – духовну суть своєї особи” [5, с. 68]. Деякі теоретико-історико-методологічні аспекти української драматургії ХХ ст., зокрема драматичні твори В. Пачовського, вже були предметом дослідження у літературознавчих працях Миколи Євшана, М. Ільницького, Н. Малютіної, С. Хороба тощо. Проте досі не з'являлося студій, які б

комплексно аналізували специфіку розвитку центрального персонажа драматичних творів Василя Пачовського як одного із найплідніших (близько 10 п'єс) українських драматургів початку минулого століття. Тому завданням нашої розвідки є встановлення специфіки характеротворення головного героя у п'єсах В. Пачовського «Сон української ночі», «Сонце Руїни», «Сфінкс Європи», «Роман Великий» та «Гетьман Мазепа», а також характеристика психотипу кожного конкретного протагоніста з точки зору різноплановості художнього мислення драматурга.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважається, що авторська присутність у драматичному творі повинна бути або ж мінімальна, щоб дати простір для взаємодії характерів та розвитку подій, або ж може бути відсутня взагалі. Зауважмо, що ця теза не вкладається в художнє поле драматургії Василя Пачовського. Кожен, хто хоч трохи знайомий із постаттю письменника, його життєвою та ідейно-естетичною позицією, зауважить цілком чітку авторську настанову в моделюванні насамперед головних персонажів аналізованих творів. Недарма чимало критиків вказувало на обширність, а подекуди й відверто навмисну розтягнутість драм Пачовського, яка робить неможливою вдалу сценічну постановку. Річ у тім, що автор, komponуючи діалоги й монологи персонажів, щиро поринав у цей процес, щоб якомога чіткіше висловити своє бачення історії України й трагедії її бездержав'я. Природно, що при цьому знаходив свій вияв і талант Пачовського-лірика. Ось чому твори драматурга не є досконалими з погляду стрункості форми та чіткої відповідності загальноприйнятим жанровим концепціям, проте обеззброюють навіть вимогливого читача, коли йдеться про емоційну наповненість та розмаїття смислів і підтекстів п'єс. Про це автор говорить у «Моїй сповіді»: «Кров'ю серця написав я тридцять книжок державницького змісту, де вирізьбив я ряд українських князів, змалював ряд гетьманів в освітленню тисячеліття, аби получити давнє з новим та з минулого прийдешнє привести до воскресення для храму нашої держави» [7, с. 29]. А критик Микола Євшан писав про Пачовського так: «Здається, якась творча туга неначе з'їдає того чоловіка. Душа його вкривається щораз більше чимсь чорним, чорніє срібло його свавільної пісні і твориться якийсь фатальний вир» [3, с. 340].

З погляду становлення головного персонажа як виразника авторської державотворчої концепції п'єси Пачовського мають ряд спільних та відмінних рис. Якщо умовно поділити творчість автора на два періоди – до Першої світової війни та після неї – то помічаємо цікаву тенденцію: в довоєнних творах письменник охоче акцентує увагу на молодих, часто не досить розважливих, але наполегливих персонажах (студенти у «Сні української ночі», Святополк у «Сфінксі Європи») або ж на історичних особах, що переважно не зображені як справді сильні державці (Дорошенко, «Сонце Руїни»). Тобто ідеологічний авторський код, який послідовно переходить з одного твору в інший, ще не представлений в усій

своїй повноті. Натомість у пізніших драмах на перший план виступає розумний, вольовий і авторитетний протагоніст – реальна історична постать, яскравий та відомий діяч (Роман Мстиславич у «Романі Великому» та Іван Мазепа у «Гетьмані Мазепі»). На наш погляд, така модифікація зумовлена кількома аспектами. По-перше, за життя драматурга відбуваються важливі історичні події: Перша світова війна, черговий перерозподіл українських земель між різними країнами, а отже, відсутність перспективи самостійності в найближчому майбутньому. По-друге, з часом авторська ідейно-естетична свідомість увиразнює й остаточно формує основний конфлікт драматичних творів – протиріччя між розумним керівником та спонтанним натовпом, яке заважає здійсненню спільної мети. Тому автор відчуває необхідність надати головному персонажеві більшої ваги, закарбувати його силует (а отже, і висловлені ним ідейні концепти) у свідомості читача або ж глядача. Загалом ці аспекти спонукають автора до чіткішого означення психотипу головного персонажа його драм як розважливого й сильного лідера, що здатен відповідати за долю цілого народу.

«Сон української ночі», хронологічно перша драматична поема автора, є найбільш поліфонічною в сенсі компонування характерів. Тут репрезентований множинний образ протагоніста – троє студентів, які повинні викувати золотий вінець, символ державності України. Всі юнаки мають різні політичні переконання, але спільне бачення майбутнього України як самостійної держави. Степан Хороб зазначає, що «Василь Пачовський у своєму драматургічному творі мистецьки синтезує соціально-політичну ситуацію тогочасної Галичини й України в цілому, подаючи все це в майстерно естетизованій формі» [11, с. 180]. Особливість характеротворення цих персонажів у тому, що вони з початку і до кінця статичні. Автор означає їх місію з перших рядків твору й подальші свої художні потуги зосереджує на розкритті перипетій та конфліктів, що трапляються на шляху до здійснення цієї місії, не акцентуючи особливої уваги на внутрішньому розвитку чи якихось суперечливих душевних порухах цих героїв. Тому можемо говорити про помітну романтичну домінанту в характерах студентів. «Ідея необхідності подвигу не виникає з аналізу суперечностей, а стає внутрішньою потребою героя завдяки його причетності до національної історії... В рамках твору герой не вдосконалюється, тим більше не формується, а виступає речником ідеї: він з самого початку героїчний, незалежно від перипетій і фіналу, результатів його боротьби» [5, с. 71]. З іншого боку, образ Сміхунчика – представника модерністського іронічного дискурсу п'єси – постає ніби віддзеркаленням психології головних персонажів, їхньої беззаперечної й безкомпромісної віри в здійснення задуманого. Влучні іронічні зауваження та ліричні репліки Сміхунчика означають іншу сторону втілення національної ідеї в життя – спочатку натовп має звільнитися від впливу Марка Проклятого, стати народом, а потім вже нацією; інакше люди просто

не зрозуміють символічного призначення золотого вінця й змарнують свій історичний шанс на визволення.

Таким чином, ключові авторські ідеї у «Сні української ночі» не зосереджені в особі одного персонажа. В час публікації п'єси такий художній прийом багатьом здавався щонайменше незрозумілим і нечітким, а то й недоречним у драматичному творі: “По «Сні» можна було навіть сумніватися, чи Пачовський дійде коли до такої повної абнегації своєї наскрізь лірично-патетичної натури, щоб міг начертати чисто предметовий (отже драматичний) образ чоловіка” [2, с. 103]. Без сумніву, ця п'єса не могла бути художньо досконалою, оскільки стала дебютом Пачовського як драматурга. Однак, враховуючи наскрізь символістський вимір твору й ту величезну вагу, якої письменник надавав символам в образах, мові, навіть ремарках «Сну української ночі», можемо вважати таке твердження не зовсім справедливим.

У драматичному творі «Сонце Руїни» автор намагається показати нам образ Дорошенка як владного гетьмана, й подекуди йому це вдається дуже добре. Персонаж прагне вибороти щасливе майбутнє України, здобути для неї чар-зілля, що художньо трансформується у дивовижний цвіт папороті – наскрізний символ України у творах Пачовського. Але намір об'єднати державу під однією булавою розбивається знову ж таки об аморфність та безхребетність юрби, очолюваної Марком Проклятим. “Петро Дорошенко... виступає як жертва бездержавної нації, у якій навіть сильні характери не можуть реалізувати високі наміри” [4, с. 134]. Цікавими, проте, в образі гетьмана видаються саме перші спроби Пачовського реалізувати модерністські риси протагоніста у драмі: “На зміну могутнім, внутрішньо несхитним козакам і гетьманам в українську історичну драму приходив герой рефлексуючий, який шукає і сумнівається, герой, не тільки впевнений у правоті своїх вчинків, але і з загостреним відчуттям вини, муками совісті за скоєне” [1, с. 131]. Дорошенко – відважний лицар, але водночас чутлива до переживань людина. Він настільки кохає свою дружину, що прощає їй зраду, а коли донька просить повернути маму з монастиря, не може суперечити, бо власна дитина будить у ньому невимовний жаль. Він також прощає своєму джурі Семену його зраду, велить поховати його як сміливого воїна за козацьким звичаєм. Апогеєм емоційного напруження у творі є сцена напівбожевільного танцю героя на міській площі. Цей епізод виражає трагічне усвідомлення Дорошенком свого невиконаного обов'язку, нещасливого кохання, того, що доведеться віддати в руки ворогові все, заради чого він жив досі.

Важливу роль у п'єсі відіграє владика Йосип Тукальський, своєрідний образ-двійник або ж індикатор внутрішніх перипетій у душі Дорошенка. У своїй рецензії на «Сонце Руїни» Остап Грицай, зокрема запитує: “Чому тут перо автора хитає ся між Дорошенком і Тукальським?” [2, с. 107]. На наш погляд, це зумовлено тим, що авторська ідейно-естетична свідомість творить тверде козацьке начало в характері гетьмана

(цього вимагає основна проблематика драматичної поеми), проте ще не надає йому емоційної самостійності та жорсткого внутрішнього стрижня, щоб витримати перебіг внутрішнього конфлікту. Це лише перше намагання відкрити в героєві інший бік людського буття. Таким стрижнем для Дорошенка є Тукальський. У часи внутрішніх криз (“Усе – тінь минуща” – говорить гетьман) саме владика нагадує про вище покликання центрального героя: “Твоя жена – тобі сатана, Україна – твоє діло Боже” [9, с. 47]. Отже, образ Дорошенка у п’єсі послідовно накреслює обраний письменником напрям до використання нових художніх елементів у творенні центральних героїв власних п’єс.

Розгляньмо третю, найменш досліджену драматичну поему Василя Пачовського «Сфінкс Європи». Роль протагоніста виконує Святополк, молодий нащадок генерального писаря Василя Кочубея. Зазначмо, що є сумнів у тому, чи Святополк – реальна сторична особа, оскільки знайти згадку про нього в родоводі Василя Кочубея нам не вдалося, хоча в «Моїй сповіді» Пачовський згадує про таку постать. Але у цей період драматург не прагне надати надто важливого значення історичній точності зображення та правдивим прототипам головних персонажів, хоча добре ознайомлений з подіями доби Козаччини. Навпаки, у п’єсі навіть є спроба конструювання альтернативної історії, коли в одній зі сцен послі європейських держав обговорюють становлення України як автономної держави під протекторатом однієї з країн. Образ Святополка є втіленням жаги молодого патріота до боротьби за свій народ. Така інтерпретація передбачає еволюцію героя і є новим підходом автора до вирішення основного конфлікту його драматургії. Це підкреслює характеристика, вкладає автором у уста старшого Кочубея, генерал-губернатора і царського прислужника, на початку п’єси: “...але він / Щось став не той, щось став не той, / Що батько сподівався по нім! / За мазепинцями руку тягне, / Ой чую я по тих півсловах, в нім / Хтось бурить руський храм в душі!” [10, с. 9].

Таким чином, становлення Святополка як протагоніста п’єси відбувається в рамках формування принципів та переконань молодої людини, яка тільки-но обирає свій життєвий шлях. Попри це, він уже виступає достатньо активним діячем, який здатен очолити нове покоління української політичної еліти, об’єднати посланців із різних кінців української землі. Прикметно, що Святополк гостро реагує на заклик окремих персонажів не воювати із росіянами; це свідчить про досить стрімку авторську стратегію у формуванні головного героя «Сфінкса Європи» як речника національної ідеї: “Що кажеш ти? Хто ворог нам, хто друг? / Від кого Україна полягла / На смертне ложе, в гіпнотичний сон? / Хто давив нас аж п’ятсот літ? / Хто ж спалював живцем нас на кострі? / Хто слав нас тисячами на Сибір? / Славяни чи Германи? Польща і Москва!” [10, с. 15]. У фінальному бою проти московського війська Святополк гине від руки Марка Проклятого – антагоніста, присутнього майже в усіх

творах Пачовського. Очевидно, головна авторська концепція протиріччя між розумом і чином у цій п'єсі ще не повністю сформована, бо Марко як символічний дух натовпу, вбиваючи Святополка, знищує не авторитетний розум, а швидше надію держави й цвіт нації.

Уже було зазначено, що головний герой ранніх драматичних творів Василя Пачовського рідко діє упродовж всієї п'єси як абсолютно самотійний. Радше можемо говорити про його постійний взаємозв'язок, своєрідний симбіоз із певним образом-двійником, образом-“надбудовою”. У «Сфінксі Європи» це дух гетьмана Мазепа, який повинен допомогти молодому героєві здійснити свою місію. І коли Святополк гине, дух Мазепа звинувачує його вбивцю Марка у гріху бездержавності, який він ніяк не хоче спокутувати і вбиває всіх, хто любить його та свою землю. Таким чином, образ Святополка по-своєму особливий, оскільки символізує нереалізований юнацький запал на шляху до національної мети й цим ще контрастніше показує ганебний гріх пристосуванства й байдужості натовпу в особі Марка Проклятого.

Розглядаючи образ Романа Мстиславича, протагоніста п'єси «Роман Великий», можемо спостерегти, що він – більш зрілий у порівнянні з попередніми. Це проявляється і в контексті модерністського художнього рівня його компонування, і з погляду значимості історичного прототипа – виразника головних ідейних концептів драми. У творі галицько-волинський князь зображений сильним лідером і могутнім керівником, авторитарним щодо бояр, але не стосовно народу. Ідеалізацію образу Романа можна трактувати як романтичну рису п'єси. Це чи не єдиний випадок у творчості драматурга, коли постать князя поєднує в собі “ум і чин”, стратегію державотворення та її втілення в життя. Саме цим і можна пояснити відсутність у драмі Марка Проклятого – вічного антагоніста у творах Пачовського. Це також відкидає необхідність певного яскравого образу-“надбудови”, оскільки князь, по суті – найзначніший за внутрішньою силою персонаж.

З іншого боку, Роман постає в уяві реципієнта передовсім як жива людина з притаманною їй повнотою почуттів. У цьому полягає модерне конструювання його образу, почасти відповідно до концепції «філософії серця», співзвучної з “філософією життя”. Хоча стереотип ідеального правителя це заперечує, але герой не стримує себе у проявах кохання, радості, болю, розпачу. “Автор драматичного твору надзвичайно розбірливий у засобах, оскільки навіть пристрасті добираються з того розряду, що дає можливість безпосередньо включити емоцію в дію, пристрасть у вчинок, у загальний рух” [5, с. 68]. Але тут виникає новий надзвичайно цікавий рівень розвитку стандартного для драматурга мотиву: оскільки образ князя ідеалізується, а протиріччя між умом і чином зникає, то вперше у цьому творі постає чітко виражений внутрішній конфлікт модерністського спрямування: “О, кляте серце! Рідний краю мій...” [8, с. 274]. Отже, художній психотип цього персонажа доцільно охарактеризувати

як модерністський із рисами романтизму. Зважаючи на рівень майстерності в зображенні головного персонажа, спосіб репрезентації внутрішнього конфлікту, а також відносно струнку композиційну побудову, можна вважати п'єсу вершинним досягненням автора у драматургії.

Український гетьман, визначний політичний діяч та меценат Іван Мазепа став центральним героєм п'єси «Гетьман Мазепа». У цьому творі, написаному через п'ятнадцять років після «Романа Великого», Василь Пачовський робить спробу повернутися до основного конфлікту між державотворчою ідеєю та конкретними діями, увиразнивши та остаточно сформувавши його. Мазепа, протагоніст п'єси, постає перед нами як розумний дипломат і воїн. Він здатен мислити стратегічно, шукати остаточної користі для свого народу, а не задовольнятися тимчасовими сумнівними перемогами, тим більше, що має серйозних супротивників-загарбників. Але він не настільки спонтанно-радикальний, як Марко Проклятий, інколи навіть недостатньо рішучий. Це частково стає причиною поразки у боротьбі з ворогами, адже люд, керований Марком, не розуміє гетьмана: «Чи ти ведеш до пекла, чи до неба?» [6, с. 39]. Найбільш розгорнуту характеристику ідейної наснаженості образу Мазепа автор подає в його передсмертному монолозі: «Хоч моя дорога жертвами кровава, / Щастя для ідеї кинув я у хлань – / Золоті ворота осіяла слава / З крутих веж столиці злотоверхих бань» [6, с. 93]. Прикметно, що у двох останніх драмах Василь Пачовський значно ширше й повніше змальовує вагу кохання у становленні героїв. Це почуття відіграє роль у внутрішніх суперечностях душі князя Романа. Для Мазепа кохання до Мотрі Кочубеївни – це також шлях боротьби за державу, адже щоб повернути втрачену любов, йому потрібно врятувати Україну: «...у день визвілля / Поверне приязнь ясна як алмаз» [6, с. 20].

Концептуальний характер у має теза, сформульована автором стосовно головного персонажа: смерть із самопожертви веде до воскресіння. У цьому контексті драматург художньо трансформує гасло «Держава або смерть» як основу проголошення анафема Мазепі. Його проклинають, отже бояться. І хоча фінал п'єси зображує переможеного гетьмана у вигнанні, але його дух не здолано до кінця. Мазепа виграв, оскільки залишив Україні національну ідею як спадщину для наступних поколінь. Драматург сам пояснює символіку свого художнього задуму, як мусив не раз це робити, оскільки тодішнє суспільство не сприймало і не зовсім розуміло літературні твори такого роду: «Критик «Назустрічи» не може збагнути, чому ця драма називається містерією воскресення – та щоби се взнати, треба мати серце з національним змістом... це не є драма з життя Мазепа, це містерія воскресення ідеї Гетьмана Мазепа, якою ми живемо...» [7, с. 36].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, можемо стверджувати, що образ центрального персонажа у драматургії Василя Пачовського має чіткі ознаки лицаря, воїна, борця за ідею

незалежності. “Для нього – се великий національний Пантеон... Де другі бачили тільки ряд ефектовних картин, ряд оригінальних типів та колоритних постатей, – для нього це герої, творці національної свідомости, мученики” [3, с. 340]. Водночас, із розвитком драматургічної майстерності автора цей образ набуває символістських рис зі значними вкрапленнями романтизму, позиціонується не тільки як державець, а й як людина в усій повноті притаманних їй почуттів. Крім того, в усіх аналізованих характеристиках відчувається сильне сугестивне авторське начало. Більш детальне дослідження вказаної проблеми потребує формату розлогіших наукових праць. І хоча деякі критики закидали Пачовському цю специфічну рису характеротворення як художню неоковирність, розмитість персони власне зображуваного героя, проте автор, на нашу думку, зумів сповна передати йому весь спектр своїх переживань, адже первинне завдання драми як мистецького дійства – викликати в читача або ж глядача ширу й непідробну емоцію, завдяки якій п’еса отримає своє індивідуальне переосмислення у свідомості кожної людини.

Література

1. Волицька І. Театральна юність Леся Курбаса: проблема формування творчої особистості / Ірина Волицька; за ред. М. Горбаль. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995. – С. 131.
2. Грицай О. Із нашої драматичної літератури. «Сонце Руїни», трагедія Василя Пачовського, з нагоди її вистави / Остап Грицай // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1912. – Т. 56; Т. 57. – Кн. 5. – С. 102-110; С. 348-363.
3. Євшан Микола. Трагедія козацької України / Микола Євшан // Українська хата. – К., 1911. – Травень-червень. – С. 339-343.
4. Ільницький М. Поет національної ідеї / М. Ільницький // Дзвін. – 1991. – № 11. – С. 129-137.
5. Кодак М. Поетика як система: літ.-крит. Нарис. – 2-ге вид., доп. / М. Кодак. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 176 с.
6. Пачовський В. Гетьман Мазепа. Містерія воскресіння: у 5-ти діях / Василь Пачовський. – Перемишль: Краса і сила, 1933. – 94 с.
7. Пачовський В. Моя сповідь // Пачовський В. Зібрані твори: у 2 т. – Філадельфія – Нью-Йорк – Торонто: Слово, 1984-1985. – Т. 2: Золоті ворота. – 1985. – С. 11-21.
8. Пачовський В. Роман Великий / В. Пачовський. – Вещляр, 1918. – 288 с.
9. Пачовський В. Сонце Руїни: трагедія козацької України в 5 діях, в 33 явах / Василь Пачовський. – Жовква – К., 1911. – 213 с.
10. Пачовський В. Сфінкс Європи: драма в 3 діях / Василь Пачовський. – Львів, 1914. – 67 с.
11. Хороб С. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століть (Неоромантизм, символізм, експресіонізм): монографія / Степан Хороб // Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 416 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 13.07.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.*

EVOLUTION OF THE PROTAGONIST IN VASYL PACHOVSKYI'S DRAMATURGY

A. S. Verlata

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Department of Ukrainian Literature, Institute of Philology;
76010, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57;
phone +380 (342) 59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article highlights the specificity of the main characters' creation in Vasyl Pachovskyi's plays «The Dream of Ukrainian Night», «The Sun of the Ruin», «The Sphinx of Europe», «Prince Roman the Great», and «Hetman Mazepa». The primary focus of the article is on the main psychological types of the plays and their part in the expression of the dominant ideas in these works. The realization of modernistic tendencies in the creation of the characters is considered.

Key words: *drama, dramatic poem, protagonist, psychological type, antagonist, conflict, symbolism, romanticism.*